

Erfvogels in beeld 2009

In dit nummer

- Vogelbescherming Nederland pag. 2-3
- STONE Steenuilenoverleg Nederland pag. 4-6
- Stichting Hirundo pag. 7-9
- Kerkuilenwerkgroep Nederland pag. 10-12
- Werkgroep Roofvogels Nederland pag. 13-15
- Colofon pag. 16

Vogelbescherming Nederland

Vogelbescherming Nederland zet zich in voor vogels en hun leefgebieden. Vogels zijn een goede graadmeter voor de kwaliteit van natuur en milieu. Handhaving van hun soortenrijkdom onder natuurlijke leefomstandigheden is een essentiële voorwaarde voor het behoud van de biodiversiteit op aarde. Vogels zijn uitstekende indicatoren om aan te tonen of alle gewenste omstandigheden aanwezig zijn of juist niet. Samenwerking is de sleutel tot succesvolle be-

scherming. Op regionaal, nationaal en internationaal niveau werkt Vogelbescherming samen met collega-organisaties, overheden en vele vrijwilligers. Vogelbescherming Nederland is Partner in BirdLife International, wereldwijd actief voor vogels en natuur.

Dankzij de steun van 145.000 leden kan Vogelbescherming zich hard maken voor vogels en natuur. Meer informatie over het werk van Vogelbescherming Nederland en over het bestellen van brochures en ander informatiemateriaal vindt u op onze website: www.vogelbescherming.nl.

Vogelbescherming

De erfvogel – een nieuwe soort?

WEES GERUST; EEN ERFVOGEL heeft niets te maken met uw testament. Erfvogels zijn vogels die leven op het boerenland. Op en rondom boerderijen en landelijk gelegen woningen, op erven, in hagen, houtwallen en struwelen.

Een aantal van die erfvogels staan op de Rode Lijst van bedreigde vogels. Ze hebben het zwaar te verduren, mede omdat het boerenland en onze erven de laatste decennia nogal veranderd zijn. Erven zijn kaler, steriel en 'netter' geworden. Op sommige erven kun je – bij wijze van spreken – van de vloer eten. Maar erfvogels niet; voor veel soorten valt er niets meer te halen en is er geen plekje te vinden om te kunnen broeden.

Daarom breken Vogelbescherming Nederland, Stichting Kerkuilenwerkgroep Nederland, STONE Steenuilenoverleg Nederland, Stichting Hirundo en de Werkgroep Roofvogels Nederland een lans voor erfvogels. Met deze uitgave willen we u uitgebreid informeren over vier ambassadeurs van natuurrijke erven: boerenzwaluw, steenuil, kerkuil en torenvalk. Ook vindt u op deze pagina's een viertal portretjes van vogels (gekraagde roodstaart, grauwe vliegenvanger, spotvogel en ringmus), die zich ook op natuurrijke erven thuis voelen. Wanneer een of meer ambassadeurs op uw erf voorkomen profiteren tal van andere plant- en diersoorten daarvan mee. Met deze mix aan vogelsoorten hopen wij u nóg enthousiaster te maken voor erfvogels, zodat zij en wij op uw medewerking mogen blijven rekenen.

De redactie

AGAMI / Markus Varesvuo

Spotvogel

Een geelgroene zangvogel, kleiner dan een vink.

De spotvogel overwintert in tropisch Afrika en arriveert bij ons vanaf eind april. Hij is een broedvogel van de Rode Lijst met 17.000 tot 25.000 paar; een afname van 50 tot 75% sinds 1960. Hij is een typische broedvogel van erven met lommerrijke begroeiing, een drukke zangvogel ook, met indrukwekkende imitaties van andere soorten. Zijn zang is een opvallende mengeling van rauwe, doordringende en muzikale noten.

Bennie van den Brink

Grauwe vliegenvanger

Een onopvallende grijsbruine zangvogel ter grootte van een vink.

Nederland telt nog maar 20.000 tot 30.000 broedparen – een afname van 50 tot 75% sinds 1960 – en daarom staat de soort op Rode Lijst. Hij overwintert in Midden- en Zuid-Afrika. Meestal zit de grauwe vliegenvanger hoog of laag op een uitstekende tak, een hek of een draad. Met plotselinge, fladderende uitvallen vanaf die basis vangt hij insecten in de vlucht, waarna hij meestal terugkeert naar zijn post.

Kijk op: www.beleefdelente.nl

Vogelbescherming Nederland gaf de lezenswaardige brochures uit: 'Steenuil onder de pannen' en 'Acrobaat op het erf'. Deze zijn gratis te bestellen via: info@vogelbescherming.nl

werkt aan erfvogels

Boerenlandvogels op eigen erf

HET GAAT NIET GOED met de vogels van ons boerenland. Maar gelukkig kunnen we daar wel wat aan doen. In deze uitgave kunt u daar alles over lezen. Zo is het aantal kerkuilen gestegen van amper 100 broedparen in de jaren zeventig naar zo'n 3000 paar in 2008. Dit succes danken we aan de medewerking van boeren en buitenlui en aan de inspanningen van honderden vrijwilligers. Dat beschermen helpt blijkt ook in Zuidwest-Drenthe. Mede dankzij gerichte maatregelen loopt de steenuilenstand er niet verder achteruit, dit in tegenstelling tot andere delen van het land.

Vogelbescherming Nederland komt erfvogels op verschillende manieren te hulp. Wij steunen herstelprojecten van leefgebieden met geld en menskracht. Zo werden met het project *Steenuil onder de Pannen*, erven verbeterd qua inrichting en beheer. Samenwerking tussen professionele en vrijwillige natuurbeschermers wordt gestimuleerd, net als de uitwisseling van hun gegevens. Momenteel werken we bijvoorbeeld samen in een onderzoek naar de boerenwaluw. Ook ondersteunen we landelijke en lokale organisaties van natuurvrijwilligers, zoals de vogelwerkgroep KNNV-Epe-Heerde in 2007 met een bijdrage aan hun erfvogelbrochure. Verder financieren we onderzoek naar de belangrijkste factoren die kunnen leiden tot herstel van de erfvogelstand. Tot slot werkt Vogelbescherming aan verbreding van draagvlak en verspreiding van kennis. **Erfvogels in beeld – 2009** is daar een voorbeeld van.

Het mooie is dat we allemaal ons steentje kunnen bijdragen. Erven zijn belangrijk voor een groot aantal soorten boerenlandvogels. Ze vinden er nest-

Bennie van den Brink

Ringmus

Zowel man als vrouw ringmus lijken sterk op het mannetje huismus. Een bruine pet en zwarte wangen zijn de opmerkelijkste kenmerken. De ringmus is vooral standvogel en verblijft het gehele jaar in ons land. Hij staat op de Rode Lijst met 50.000 tot 150.000 broedparen; een afname van 50% sinds 1960. De ringmus leeft in groepen in kleinschalige cultuurlandschappen, is een typische erfvogel met voorkeur voor heggen en hagen.

AGAMI / Jari Peltomaki

Gekraagde roodstaart

Een exotisch kleurrijke zangvogel – het vrouwtje is wat minder opvallend – ietsje kleiner dan een vink. Hij overwintert in Afrika en is in ons land een schaarser wordende broedvogel van oude, parkachtige bossen en weelderig begroeide erven. We vinden hem vooral op zandgronden. Hij is een holenbroeder, die ook wel gebruik maakt van nestkasten. De aanwezigheid van een gekraagde roodstaart blijft vaak onopgemerkt.

gelegenheid, beschutting en voedsel. Veel van deze vogels zoeken hun kostje in de directe omgeving van het nest. Soms is hun actieradius niet groter dan enkele tientallen meters. Door een goede inrichting en goed beheer kunt u een grote bijdrage leveren. Ook het toelaten van vrijwilligers tot uw erven en schuren om tel-, ring- en ander beschermingswerk te doen draagt aan het succes bij.

STONE Steenuilenoverleg Nederland

STONE is een landelijke werkgroep die zich inzet voor onderzoek en bescherming van steenuilen. Een netwerk van vele honderden enthousiaste vrijwilligers spant zich in om de steenuil te behouden. Bijvoorbeeld door het plaatsen van nestkasten en het adviseren van erfbewoners over steenuilvriendelijke maatregelen. Verder doen veel vrijwilligers onderzoek.

Zij tellen broedparen, doen nestcontroles om het voortplantingssucces te bepalen, ringen nestjongen en doen voedselonderzoek. Onderzoek verschaft waardevolle kennis voor een betere bescherming. STONE werkt nauw samen met Vogelbescherming Nederland, SOVON Vogelonderzoek Nederland en Landschapsbeheer. Op www.steenuil.nl vindt u meer informatie over STONE en hoe u het werk van STONE kunt ondersteunen.

Steenuil *ziet buitengebied* veranderen

RUIM ZESDUIZEND BROEDPAREN zijn er nog, schatten we. Dat lijkt veel, maar schijn bedriegt. De steenuil staat al een aantal jaren op de Rode Lijst van bedreigde vogels, en niet zonder reden. In de jaren zeventig van de vorige eeuw werd het aantal broedparen nog op 12.000 geschat, twee keer zoveel als nu. De oorzaken zijn divers, maar ze hebben allemaal te maken met de veranderingen in het buitengebied. Steenuilen houden van een halfopen cultuurlandschap met rijen knotbomen,

boomgaarden en extensief beweidde graslandjes, met verspreid liggende boerderijen, schuurtjes en kippenhokken. Daarnaast waarderen ze een bonte afwisseling van heggen en houtwallen. Het is juist dit landschapstype waar de afgelopen jaren veel is veranderd. Dorpsuitbreiding en wegenaanleg hebben hun tol geëist, net als ruilverkavelingen, landinrichtingsprojecten en het intensievere grondgebruik. Ook de teruggang van het aantal boerenbedrijven pakt vaak ongunstig uit. Er is veel geschikt leefgebied verloren gegaan voor de steenuil. Wat over is, heeft vaak minder te bieden aan nestgelegenheid en voedsel.

Klein, maar gevarieerd leefgebied

Steenuilen houden er maar een klein leefgebied op na. Vaak niet meer dan een of enkele erven plus de directe omgeving, bij elkaar vijf hooguit tien hectare. In dat gebied moeten ze het jaar rond voldoende voedsel kunnen vinden. Niet alleen muizen, maar ook meikevers en andere insecten, larven, rupsen, regenwormen. Lukt dat niet, dan vertrekken ze. In zo'n klein territorium kan een verandering direct veel effect hebben.

Uit onderzoek blijkt dat er een groot verschil is in voedselaanbod per gebied. In maïsakkers en monotoon grasland valt weinig te halen. Maar in kort, extensief beheerd grasland – paardenweitjes, gazons – en overhoekjes des te meer. Hoe meer van dergelijke terreintjes er in zijn leefgebied zijn, hoe liever de steenuil het heeft. Het moet ook niet al te netjes opgeruimd zijn. Oude schuurtjes, ruige hoekjes, stapeltjes oude dakpannen, een takkenril; de steenuil houdt wel van een rommeltje.

Nader onderzoek gewenst

Recent onderzoek heeft laten zien dat er nog twee andere belangrijke redenen zijn waarom het slecht gaat met de steenuil. Het aantal nesten waar jongen uitvliegen daalt al een aantal jaren. Zo'n 30 tot

Luc Hoogenstein

Steenuilenpaar

40 procent van de nesten mislukt. Datzelfde geldt ook voor de overleving van de jongen na het uitvliegen. Slechts één op de vijf jongen overleeft de eerste winter. Het aantal jongen dat wél het volgende voorjaar haalt is onvoldoende om de sterfte van volwassen vogels op te vangen. De oorzaken van deze slechte overleving zijn nog onvoldoende bekend. Wel is duidelijk dat de toename van het autoverkeer zijn tol eist, mogelijk ook de predatie door huisdieren en steenmarters. Nader onderzoek moet hier meer duidelijkheid brengen. Nog belangrijker is dat meer kennis ook leidt tot effectieve maatregelen.

Typisch leefgebied van steenuil

Maatregelencatalogus voor steenuil

EEN MOOIE VOORJAARSDAG. U geniet in het zonnetje van een kop koffie. Op het dak van de schuur koestert een steenuil zich in de zon. Het leven van deze rasechte cultuurvolger speelt zich op en rondom erven af. Vaak ontstaat een hechte band tussen mens en steenuil. Met zijn prachtige gele ogen volgt de steenuil het doen en laten van zijn gastheren, die hem op hun beurt als een welkome gast beschouwen.

Help een handje

Helaas hebben steenuilen het moeilijk, omdat geschikte nestplaatsen en voldoende voedsel op veel erven niet meer zo vanzelfsprekend zijn. Als

bewoner van het landelijk gebied kunt u helpen om steenuilen op uw erf te behouden of te krijgen. Veel maatregelen kosten weinig moeite en geld, zoals het plaatsen van een nestkast, het lokken van muizen en insecten en het aanbieden van schuilgelegenheid voor uitgevlogen jongen. Heeft u een stukje grond beschikbaar dan kunt u denken aan de aanplant van een hoogstamboomgaard.

Wilt u hulp? Zoek dan contact met een lokale steenuilenwerkgroep via de regiocontactpersonen van STONE, op http://www.steenuil.nl/stone/stone_regios.htm

Maatregelencatalogus

Ter ondersteuning van het verbeteren van het leefgebied is de Maatregelencatalogus *Steenuil onder de pannen* uitgegeven. Deze catalogus staat boordevol praktische tips voor erfbewoners en steenuilvrijwilligers om het erf en het aangrenzend land steenuilvriendelijk in te richten.

Uit onderzoek blijkt dat grazige vegetaties van groot belang zijn voor de voedselvoorziening. Hier worden muizen, regenwormen, larven en grote insecten gevangen. Niet alleen de aanleg ervan is belangrijk, maar zeker ook het beheer. Steenuilen kunnen alleen goed uit de voeten in kortgemaaide of begraaide vegetaties.

Ook opgaande beplantingen als bomen en struiken zijn belangrijk, omdat zich daar veel muizen en andere prooidieren schuil houden.

Steenuilenkasten horen op een tak.

De catalogus besteedt verder aandacht aan voorzieningen om het prooiaanbod te vergroten, zoals houtstapels en takkenhopen.

Broedgelegenheden

In grote delen van Nederland is de steenuil voor broedgelegenheden aangewezen op gebouwen, zoals schuren en stallen. Het is belangrijk dat dergelijke bouwsels blijven staan en dat ze toegankelijk zijn voor steenuilen. Hiervoor biedt de catalogus concrete suggesties.

Uitgebreide aandacht is er ook voor broedgelegenheden in bomen en hoe je die kunt behouden. Er worden tips gegeven voor de aanplant van fruitbomen en knotwilgen. En natuurlijk komen nestkasten als vervangende broedgelegenheden aan bod.

Verbetering van de veiligheid

Uit onderzoek blijkt dat veel jonge steenuilen verongelukkig worden. In de catalogus staan tips om schuilplaatsen te creëren, waar ze veilig zijn voor huisdieren en wilde predatoren. Maar ook hoe je verdrinking in veedrinkputten, vergiftiging door muizengif en fatale verkeersongelukken voorkomt.

De Maatregelencatalogus kunt u raadplegen via: www.steenuil.nl

Aan het woord

Marijke Huysse
"Een steenuil leek me wel leuk."

Ze ging in de Achterhoek wonen voor rust en natuur. Het lommerrijke Meddo nabij Winterswijk voldeed aan alle verwachtingen. Toen Marijke Huysse in de krant een artikel las over steenuilen, leek het haar een leuk idee: "Een eigen steenuilenpaar op het erf."

Ze nam contact op met de medewerkers van STONE, die een kast in de appelboom hingen. "Het jaar daarop was het bingo!" Vanaf die tijd volgt Marijke Huysse het

wel en wee van de uilen vanuit haar woonkamer. "Ik zie ze al in februari bij de kast en weet dan dat de lente in aantocht is."

In de natte zomer van 2006 zaten drie kleine jongen onder de boom te verkleden. Marijke waarschuwde de mannen van STONE, die constateerden dat de nestkast van binnen kletsnat was. Waarschijnlijk door het slechte weer en door dat jongen hoofdzakelijk regenwormen gevoerd kregen. De kast werd droog gemaakt en de jongen teruggeplaatst.

"Gelukkig liep het allemaal goed af," aldus Marijke Huysse. Ze geniet van haar steenuilen, maar niet minder van de kauwen in de schoorsteen, de spreeuwen op het dak en al die andere vogels op haar groene erf.

Ronald van Harven

Steenuilen 24 uur per dag

HET INTIEME LEVEN van een steenuilenbroedpaar speelt zich meestal buiten ons gezichtsveld af. In de duisternis van de broedholte worden de eieren gelegd, jongen gevoerd en 'opgevoed'.

Ronald van Harven

Jonge steenuilen

Wie is er niet nieuwsgierig naar wat er zich daarbinnen allemaal afspeelt?

Sinds enkele jaren is het mogelijk 'live' mee te kijken in een steenuilennestkast. In een boerenschuur in de Achterhoek is een nestkast voorzien van twee camera's. Een ervan gericht op de invliegopening, de ander op de broedruimte. Zo kunnen we van uur tot uur volgen wat er aan prooi binnengebracht wordt, en wat er zich in de broedruimte afspeelt.

Dit seizoen staan de camera's er voor de derde achtereenvolgende keer. Een impressie van de afgelopen twee jaren: gevechten met een kerkuil, nieuwsgierige kauwen, een vermetele roodstaart die zijn bezoek met de dood moet bekopen, een springlevende kikker die wanhopig probeert te ontsnappen, een steenmarter die de muizenvoorraad plundert en natuurlijk aandoenlijke beelden van opgroeiende jongen.

Het is niet alleen leuk, maar zeker ook leerzaam om naar te kijken. Mis het dit jaar niet!

Kijk op: www.beleefdelente.nl

Stichting voor boerenzwaluw

De "Stichting Hirundo," opgericht in 1989, heeft als doel het doen van vogelonderzoek en het verrichten van educatieve activiteiten. Speerpunt is de **boerenzwaluw** (*Hirundo rustica*), die haar naam heeft gegeven aan de stichting. Er is een

groot aantal activiteiten ontplooid om de bescherming en instandhouding van deze soort te bevorderen. Informatie over de stichting en haar activiteiten zijn te vinden op de website www.boerenzwaluw.nl

Bennie van den Brink is onbezoldigd medewerker en verantwoordelijk voor de activiteiten.

Bennie van den Brink

Boerenzwaluw

Paspoort van de boerenzwaluw

DE BOERENZWALUW IS TE HERKENNEN aan zijn lange staart, de donkere, metaalglanzende rug en crèmekleurige buik. De keel is opvallend roodbruin met een zwarte band over de borst. De huiszwaluw is duidelijker zwart-wit gekleurd en heeft een witte stuit boven een kortere staart. De oeverzwaluw heeft net zo'n korte staart als de huiszwaluw en is op de rug lichtbruin. De boerenzwaluw is een trekvogel die van maart tot oktober in bijna heel Europa voorkomt. Alleen in het uiterste noorden van Scandinavië is hij niet te vinden. Binnen Nederland komt hij vooral voor in open agrarische landschappen. De hot spots liggen in de veenweidegebieden en in het kleinschaliger boerenland in oostelijk Nederland. In de winter verblijft de boerenzwaluw in West- en zuidelijk Afrika.

Binnen zingen

De boerenzwaluw is de enige Nederlandse vogel die binnenshuis zingt. Mensen met zwaluwen op hun erf omschrijven het geluid veelal als 'gezellig'. De boerenzwaluw kwettert, met prachtige trillers

en doet dat dus ook in de stallen en schuren waar hij nestelt. Vooral wat later in het broedseizoen kun je grote aantallen boerenzwaluwen op draden of goten zien. Het kunnen de jongen zijn die nog worden gevoerd door de ouders, of de ouders mét de jongen die zich verzamelen voor de trek naar een slaappleats of naar de overwinteringsgebieden.

Staartveren maken de man

Van alle Nederlandse zwaluwen is de boerenzwaluw gezegend met de mooiste zwaluwstaart. De lengte kan variëren van twee tot wel zeven centimeter. En niemand weet dat beter te waarderen dan de boerenzwaluwvrouw. De mannetjes hebben sowieso een iets langere staart dan de vrouwtjes. Maar van de mannengroep zijn de exemplaren met de langste staart ook nog eens het meest in trek bij het andere geslacht. Een lange staart staat voor een goede conditie. En dat terwijl zo'n lange staart niet eens handig is bij het vliegen. Om nog maar te zwijgen van de grotere pakkans door predatoren.

Zwaluw in de knel

ER BROEDEN IEDER JAAR nog behoorlijk wat boerenzwaluwen in ons land. Het zijn er waarschijnlijk minstens honderdduizend. Misschien wel tweehonderdduizend. Toch staat hij op de Rode Lijst van bedreigde vogels, omdat de stand sinds 1950 met minstens de helft is afgenomen. Net als veel andere vogelsoorten van het boerenland.

Ooit waren hun aantallen aanzienlijk groter. De landbouw is niet meer dezelfde als enkele decen-

nia geleden. Kleine akkertjes zijn verkaveld tot grote percelen, kleine bedrijven zijn opgeslokt door grote, veel koeien krijgen hun gras het hele jaar door in de stal in plaats van in het weiland. Bovendien is het land liefst droog en het erf 'netjes'. Die veranderingen hebben veel vogels van boerenland en landelijk erf geen goed gedaan. Goede nestplaatsen worden steeds schaarser, terwijl het hoofdvoedsel – insecten – afneemt.

Bekijk het erf door de ogen van een boerenzwaluw

1a. Voedsel

Lopen koeien of paarden van maart t/m september regelmatig in de wei en / of ligt er insectenrijk open water (wetering, rivier, beek, plas) binnen 300 meter van het erf?

nee

- Deze locatie lijkt minder geschikt voor de boerenzwaluw.
- Is er een kansrijkere locatie in de buurt?

ja

1b. Voedsel

Bonus: Is er een houtwal en/of brede kruidenrijke rand van meer dan 100 meter lengte binnen 300 meter van het erf?

nee

- Ontwikkel kruidenrijke stroken langs weiland of sloot door gefaseerd maaien (2x p.j maaien en afvoeren).
- Plant een houtwal aan.

ja

1c. Voedsel

Bonus: is er een open mestopslag (ruige stalmest) binnen 300 meter van het erf?

nee

- Kan er een open opslag van ruige stalmest worden aangelegd?

ja

2. Nestlocatie

Is er op het erf een donkere schuur aanwezig met invliegopeningen die van maart t/m september open zijn?

nee

- Laat een (halve) deur open.
- Laat een raam openstaan.
- Verwijder (een deel van) een ruitje.

ja

3. Nestmateriaal

Is er van maart t/m augustus nestmateriaal (vochtige klei, hooi, kippenveertjes, ruige stalmest) beschikbaar?

nee

- Zorg voor klei-, leem- of modderpoeltjes op korte afstand.
Voorbeeld 1: steek een slootrandje schuin af.
Voorbeeld 2: verwijder gedeelte erfverharding in vochtige, kleiige hoek
- Bied los strooisel en kippenveren aan.

ja

4. Veilige nestplek

Is er een geschikte nestplek in de schuur (10 cm van zoldering, in de donkere hoek)?

nee

- Bevestig op meer dan twee meter hoogte:
  - een ruwe lat in een donkere hoek tegen een balk op ca. 10 cm afstand van de zoldering
  - enkele grote spijkers in de muur in een donkere hoek op ca. 10 cm afstand van de zoldering
  - kunstnesten op ca. 5 cm afstand van de zoldering
- Mijd zonnige dakzijdes bij warmte doorgevend daken.

ja

De boerenzwaluw heeft hier alle kansen!!

Gebruik geen insecticiden in schuren met zwaluwnesten. Beperk zoveel mogelijk het gebruik van insecticiden op het land. Beperk zoveel mogelijk het gebruik van ontwormingsmiddelen door tijdig verwijderen enz. Maak kunstnesten na het broedseizoen jaarlijks schoon (parasieten verlagen het broedsucces). Beperk invlieg mogelijkheden voor kerk- en steenuilen.

Jonge boerenzwaluwen op het nest

Paarden- liefhebber

BOERENZWALUWEN BROEDEN HET LIEFST in gebouwen op boerenerven. Ze hebben een voorkeur voor het actieve boerenbedrijf met vee. Rond een stal met dieren is de temperatuur doorgaans wat hoger en vee brengt ook voedsel mee in de vorm van insecten. Daarnaast moeten ook in de bredere omgeving van de broedplaats voldoende insecten te vinden zijn.

Niet alleen op boerenerven broeden zwaluwen; ook in schuren, stallen, onder bruggen en een enkele keer zelfs in woonhuizen. Paarden- en schapenstallen zijn geschikt omdat ze beter toegankelijk zijn. Het aantal paardenhouders op het platteland neemt toe en we zien dat boerenzwaluwen het goed naar hun zin hebben in en rond de stallen. Ook ligboxstallen en stallen met meststieren zijn geschikt, hoewel het aantal uitgevlogen jongen er lager is. Tegelijk kunnen al te open gebouwen zoals diezelfde ligboxstallen ook een nadeel betekenen: predatoren als eksters en uilen kunnen er gemakkelijk in en uit vliegen. In open stallen willen ook nog wel eens krakers van boerenzwaluwnesten opduiken, zoals huismussen.

Aan het woord

Janske en Wim Stol Verjaardagswens: de eerste boerenzwaluw

Het erf van Janske en Wim Stol ligt langs de Culemborgse Lekdijk. Vanaf de dijk is goed te zien hoeveel zorg zij daaraan besteden. Alles ligt er pico bello bij: het boomgaardje, de meidoornhaag, de boerentuin, de paardenstal met open mesthoop, het stijlvolle woonhuis en niet te vergeten de bed and breakfast in de opgeknapte schuur.

"We zijn hier komen wonen toen onze kinderen uitvlogen," lacht Janske. "Al onze vrije tijd zijn we bezig met de tuin. We geven veel ruimte aan vogels. Wim heeft met de buurman een mussenkast gemaakt en een steenuilkast opgehangen. Het snoeihout van onze knotwilgen verwerken we in 'houtrillen'. Dat is goed voor muizen en insecten: voedsel voor vogels. De zwaluwen vangen veel vliegen en dazen bij ons paard weg."

Janske en Wim zijn echt trots op 'hun' boerenzwaluwen. "Toen we hier kwamen wonen broedde er één paartje; in 2008 waren het maar liefst vijf paar. Weet je," zegt Wim, "het is voor mij echt een cadeautje wanneer de eerste boerenzwaluw op mijn verjaardag – da's 31 maart – weer in onze stal zit."

Jouke Altenburg

Een eigen huis

Hun nesten maken boerenzwaluwen van klei, modder of leem met strootjes als wapening en speeksel als bindmiddel. Daarvan wordt een kommetje aan een muur of op een rand gemetseld. Als een muur te glad is zoekt de zwaluw een randje, een spijker of zelfs een minimale scheur voor houvast. De binnenkant van het nest wordt bedekt met droge gras- of hooisprietjes en donsveertjes. Nesten worden bij voorkeur zo hoog mogelijk gebouwd op donkere,

verborgen plaatsen. Dit om moeilijker bereikbaar te zijn voor rovers.

Boerenzwaluwen zijn trouw aan een goede broedplaats. Na duizenden kilometers heen- en duizenden kilometers terugvliegen uit Afrika, keren oudervogels vaak terug op het nest van het jaar daarvoor. Een beetje fatsoeneren en broeden maar weer. Het is van belang dat er in de buurt van de nestplaats modder of leem te vinden is voor de nestbouw.

Bennie van der Brink

Boerenzwaluwen in paardenstal.

Handen uit de mouwen

VRIJWILLIGERS, biologen en onderzoekers steken de handen uit de mouwen om de boerenzwaluw te helpen. Zo worden nesten in kaart gebracht, oude en jonge vogels geringd en er wordt gekeken naar de overlevingskans van de jongen. Het succes van de boerenzwaluw is in belangrijke mate afhankelijk van hun inzet. Maar zij zouden hun werk niet kunnen doen zonder de medewerking van al die erfeigenaren. Zonder hun toestemming en medewerking kan er niets gebeuren. Daarom dank aan iedereen die vaak al jarenlang medewerking verleent aan deze onderzoeken. We hopen dat dit ook een stimulans is voor toekomstige buitenmensen om even enthousiast mee te werken. De boerenzwaluwen zijn u dankbaar.

Meer informatie over zwaluwonderzoek is te vinden op www.sovon.nl/default.asp?id=802.

Kerkuilen dankzij vrijwilligers

Na de strenge winter van 1979 was de kerkuilpopulatie in ons land ingezakt tot rond de 100 broedparen. Dankzij de inzet van ruim 1000 vrijwilligers, die meer dan 10.000 kasten beheren en controleren, heeft de populatie zich weten te herstellen tot rond 3000 broedparen nu. Veel leden van de werkgroepen zijn actief

met het geven van lezingen en gastlessen. Ze bemannen stands bij allerhande activiteiten en organiseren braakbalpluisacties voor scholen en jeugdorganisaties. Deze educatieve activiteiten vergroten het draagvlak van het beschermingswerk. De vrijwilligers zijn georganiseerd in zeventien regio's, die weer verenigd zijn in de **Stichting Kerkuilenwerkgroep Nederland**. Zie www.kerkuil.com

Uilenparadijs *in Limburg*

AL JARENLANG ZET HENK BECKERS uit Limburg zich in voor het wel en wee van kerkuilen, maar net zo goed voor roofvogels. Succes is niet altijd verzekerd en soms ben je afhankelijk van invloeden van buitenaf. Afgelopen jaar was het echter prijs en dankzij een voortreffelijke muizenstand leek het wel een paradijs op aarde, althans voor roofvogels en uilen. Midden tussen uitgestrekte landerijen ligt een verscholen groene oase rond een woonboerderij. Op de zolder een kerkuilenkast met dat jaar twee broedsels. Het eerste broedsel met zes jongen en het tweede met twee.

Achter op het erf van dezelfde boerderij hangt in een berkenboom een steenuilenkast. Op 2 juni constateerde Beckers daarin vijf jongen. Vijftig meter verderop, aan de andere kant van de tuin, hangt een torenvalkkast. Ook daarin kwamen vijf jongen groot. Alle jongen waren moddervet en in alle kasten lagen onaangeroerde muizen. Muizen in overvloed dus.

Rondom de boerderij liggen veel aspergevelden, die bedekt zijn met plastic. Voor muizen niet bepaald gunstig. De hoofdmoot van de muizen voor kerkuilen, steenuilen en torenvalken kwam van het één hectare grote erf zelf! Met simpele maatregelen werd een uilen- en roofvogelparadijs gecreëerd. Zo wordt de tuin niet helemaal aangeharkt. Er staan mooie niet al te hoge houtwallen, gesnoeid hout ligt op stapels, over de bodem groeit klimop en er zijn ruige stukken gras- en weiland.

Kerkuil

Wim Wijering

Minister Verburg enthousiast over professor Uilenbal

TIJDENS DE KERSTVAKANTIE konden kinderen in het bezoekerscentrum van het Nationaal Park de Hoge Veluwe braakballen pluizen. De Werkgroep Natuurgidsen van de vereniging Vrienden van de Hoge Veluwe organiseerde er voor de vijfde maal

de tentoonstelling 'Uilen van Nederland', met in de hoofdrol de kerkuil. Tijdens inloopmiddagen konden kinderen van zeven jaar en ouder een braakbal uitpluizen, met als thema *Wie wordt er professor Uilenbal?*. Veel kinderen stortten zich hier vol

overgave op. Het record was een jongetje, dat maar liefst zeventig minuten geconcentreerd bezig was! Dit tot wanhoop van zijn vader. Natuurlijk waren er ook kinderen die het in een kwartier voor elkaar hadden.

Als beloning voor al het priegelwerk kreeg iedere deelnemer een diploma en werd tot professor Uilenbal benoemd. Vervolgens kregen de nieuwbakken profs een button opgespeld. Op vertoon van die button kon men in het restaurant De Koperen Kop een gratis pannenkoek eten. Ieder kind ging ten slotte naar huis met een informatiepakket over uilen in Nederland. In totaal bezochten zo'n 550 kinderen met hun vaders en moeders, opa's en oma's dit uitpluisfestijn.

Hoog bezoek

Groot was de verrassing toen minister Gerda Verburg van LNV samen met de directeur van het park, Seger van Voorst tot Voorst, binnenstapte! Zoals bekend wil de minister de betrokkenheid van de jeugd bij de natuur en het gevoel van medeverantwoordelijkheid daarvoor stimuleren. Dit doet ze onder andere door het verstrekken van subsidies aan Nationale Parken. Met dat geld kunnen de Nationale Parken meer aandacht aan de jeugd geven en ze een 'topervaring' in de natuur laten beleven. Minister Verburg was zeer enthousiast over de

Professoren in de dop

braakbal pluizende jongeren. Ze reageerde spontaan: "Geweldig om kinderen op deze manier bij de natuur te betrekken."

Ook in 2009 kunnen kinderen in het bezoekerscentrum van het Nationaal Park de Hoge Veluwe, tijdens de kerstvakantie, weer professor Uilenbal worden.

Kijk ook op: www.nationaleuitdaging.nl .

Jonge kerkuilen

Bertus van Noordenburg Mooie toekomst voor kerkuilen

“Zo lang ik weet zitten er al kerkuilen op zolder in onze boerderij. Meer dan 35 jaar geleden zag ik er voor het eerst een zitten op de Jakobs ladder,” vertelt Bertus van Noordenburg, melkveehouder in het Friese Lippenhuizen, gemeente Opsterland. “Later plaatste Johan de Jong van de Werkgroep Kerkuilen Nederland een nestkast en sinds die tijd zitten ze daar in. Het is een prachtig gezicht als de net uitgevlogen jongen op zolder rondscharrelen. Wij hebben geen katten op de boerderij, zodat ze geen enkel gevaar te duchten hebben. De rommel van braakballen en uitwerpselen laat ik expres liggen, kennelijk houden ze daar van.”

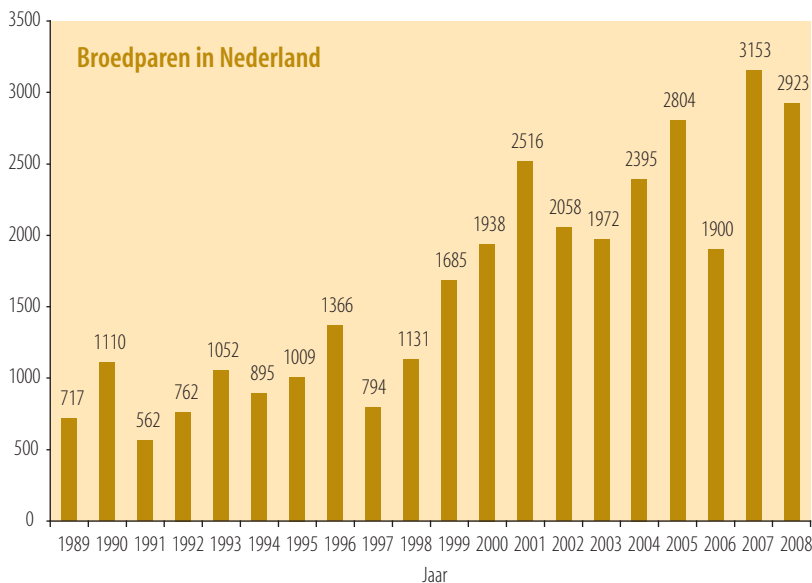
Enthousiast beschrijft Van Noordenburg hoe in slechte muizenjaren de kerkuilen in zijn stal jagen. “De koeien schrikken pas als er een uil vlak voor ze opvliegt.”

Bertus van Noordenburg is blij met zijn kerkuilen, maar hoe is dat als zijn twee zonen straks het boerenbedrijf overnemen? Zoon Henk: “Van mij mogen ze blijven, die vogels horen er gewoon bij. Ik ben met kerkuilen opgegroeid en dat is mooi.”

Er gloort dus een mooie toekomst voor de kerkuilen op de boerderij in het Friese Lippenhuizen.

Hans Peeters

kans om te overleven. Kleine vogels gebruiken de muizenruiter in de winter als beschutte slaappleaats. De beste kans van slagen heeft u vanzelfsprekend als u de ruiter plaatst in een geschikte leefomgeving voor muizen. Niet te ver verwijderd van de broedplaatsen van kerk- en steenuilen. Maak een stevig frame van zes stokken (zie foto). Deponeer op de bodem een dikke laag stro, strooi daarop een laagje gemengd graan en leg er vervolgens weer een laag stro overheen. Daarbovenop stapelt u een ruime hoeveelheid takken. Vergeet niet om tijdens de winter het graan regelmatig aan te vullen. Zolang de muizen voldoende te eten hebben, lijden ook uw dag- en nachtroofvogels geen honger.

Bouw ook eens *een muizenruiter*

EEN MUIZENRUITER DIENT ALS WINTERONDERKOMEN voor muizen. Uilen en andere muizenetende vogelsoorten hebben dit snel in de gaten en worden vaste bezoekers van het muizenrestaurant. Vooral tijdens strenge winters met veel sneeuw betekenen ze voor uilen en roofvogels een grotere

Frame voor een muizenruiter

Johande Jong

Werkgroep Roofvogels Nederland

De Werkgroep Roofvogels Nederland (WRN), in 1982 opgericht, is een landelijke werkgroep met honderden vrijwilligers. Ze heeft tot doel om een einde te maken aan de vervolging van roofvogels. Alle roofvogels zijn wettelijk beschermd, maar toch hebben ze het zwaar te verduren. Jaarlijks worden er honderden opzettelijk gedood,

bijvoorbeeld door vergiftiging. Ook worden vele honderden nesten verstoord, soms uit onwetendheid, maar meestal met het doel de jongen en hun ouders te doden.

De WRN bestrijdt deze illegaliteiten en propageert het recht dat roofvogels hebben op hun plaats in de natuur. Dit gebeurt door onderzoek, publicaties, voorlichting, opsporing en het tegengaan van vervolging. www.werkgroeproofvogels.nl

De torenvalk in Nederland

IN DE EERSTE HELFT van de twintigste eeuw was de torenvalk in ons land de meest voorkomende roofvogel. Hoeveel paartjes er waren is niet bekend omdat er in die tijd geen tellingen werden uitgevoerd. Torenvalken kwamen in allerlei landschappen voor, ook in uitgestrekte bosgebieden. Ze broedden op tal van plaatsen, zoals in nesten van kraaiachtigen of in nissen van grote gebouwen of (kerk)torens. Valken bouwen nooit zelf een nest.

Wim Wijering

Vrouwtje torenvalk heeft een bruine kruin

Zware tijden

De situatie is sinds die tijd flink veranderd. In de jaren vijftig en zestig daalde het aantal roofvogels drastisch, zo ook dat van de torenvalk. Grote boosdoeners waren de enorme hoeveelheden chemische bestrijdingsmiddelen die in de landbouw werden gebruikt. Deze pesticiden en andere soorten gif hoopten zich op in de lichamen van roofvogels en bleken slecht afbreekbaar. Een individuele muis heeft geen last van dat gif, maar een torenvalk die veel muizen eet, krijgt zoveel gif binnen dat hij er wél last van krijgt. De torenvalkpopulatie daalde naar een dieptepunt van ongeveer 2000 paartjes rond 1967.

Nadat bestrijdingsmiddelen als gechloreerde koolwaterstoffen in de ban waren gedaan, nam het aantal torenvalken weer toe. Begin jaren negentig werd de populatie geschat op 6700 à 7700 paar.

In de decennia daarna liep het aantal torenvalken in heel Nederland opnieuw terug. Oorzaken hiervoor waren veranderingen in de landbouw. Door intensivering, een toename van maïsteelt en het omzetten van gras- in akkerland, werd de muizenstand negatief beïnvloed. Een structurele vermindering van het aantal torenvalken was het gevolg. Momenteel broeden er ongeveer 5000 paren en het aantal neemt nog steeds af.

Broedresultaat 2008

Het afgelopen jaar waren er grote regionale verschillen te zien. In Friesland was een overvloed aan muizen en deden torenvalken het erg goed. Ze begonnen vroeg met de eileg (gemiddeld 19 april) en produceerden veel jongen; gemiddeld 4,6 jongen per succesvol nest. Torenvalken in Zeeland hadden het daarentegen zwaar. Ze begonnen veel later met de eileg (gemiddeld 30 april) en kregen veel minder jongen; gemiddeld 3,4 per succesvol nest. Deze verschillen worden vooral veroorzaakt door het aanbod van veldmuizen, de belangrijkste prooi van de torenvalk. In een regio met veel veldmuizen komen dus ook veel jonge torenvalken groot. Dit kan van jaar tot jaar verschillen.

Eisen aan het leefgebied

Voor de torenvalk zijn twee zaken van belang: voedsel en nestgelegenheid. Daarvoor heeft hij open gebied nodig met korte vegetatie om muizen op te kunnen sporen en te vangen. In jaren met weinig veldmuizen gaat hij over op andere muizensoorten, vogels en insecten. Naast voedsel hebben torenvalken nestgelegenheid nodig. De belangrijkste nestleverancier, de zwarte kraai, heeft het moeilijk waardoor er steeds minder natuurlijke nesten beschikbaar komen voor torenvalken. Tegenwoordig broeden torenvalken steeds vaker in nestkasten.

Jonge torenvalken in nestkast

Jan van Dijk

Aan het woord

Krijn de Hamer Goed voor 100 torenvalken

Je verwacht het niet. In het Zuidoosten van de Noordoostpolder wisselen bos, water, akkers en boomgaarden elkaar af. Op het Hertepad in Kraggenburg vormen de erfbeplantingen rondom de tuinderwoningen groene oases die veel vogels aantrekken. Krijn de Hamer runt er een fruitbedrijf met zeventien hectare appels en peren. In zijn boomgaard heeft hij volop vogels, maar ook veel muizen die flinke schade kunnen veroorzaken. Om daar paal en perk aan te stellen, plaatste hij twintig jaar geleden een torenvalkennestkast. Krijn de Hamer: "Torenvalken zijn uitstekende muizenvangers en vanaf het begin deden ze hun uiterste best. Mijn boomgaard biedt ruimte voor twee paar torenvalken en muizen zijn er ook genoeg, zodat ik tien jaar geleden een tweede kast plaatste." Vanaf die tijd broeden er twee paartjes en een kleine berekening leert dat er inmiddels een kleine honderd torenvalken uitgevlogen zijn. De Hamer geniet van zijn valken: "In het voorjaar zie je prachtige luchtgevechten als ze hun territorium verdedigen. Het moment dat de jongen gevoerd worden of op uitvliegen staan, is ook zo mooi." In zijn schuur heeft hij een kerkuil huizen, maar het allermooist vindt hij toch de gekraagde roodstaart. "Vorig jaar broedden er maar liefst vijf paartjes in de elzenhagen."

Jacques van Ploeg

Het nieuwe WRN T-shirt met vijf afbeeldingen van in Nederland voorkomende valken, ontworpen door Ulco Glimmerveen.

**Te bestellen voor €13,-
via de website:**

www.werkgroeproofvogels.nl

Torenvalken onder dak

IN GEBIEDEN ZONDER NESTKASTEN vermindert het aantal torenvalken enorm, soms met meer dan 90%. Op plaatsen mét nestkasten is de achteruitgang veel minder ingrijpend. Door nestkasten op palen te plaatsen komen ook gebieden zonder bomen beschikbaar als broedplaats, zoals uitgestrekte graslanden. Van de 923 gevolgde torenvalkbroedsels in 2008 zaten er 899 in een nestkast. Broedsels in nestkasten leveren beduidend betere resultaten op dan die in natuurlijke nesten. In een kast zijn de vogels beter beschermd tegen weersinvloeden en is de kans op predatie kleiner. Hebben torenvalken de keuze tussen een natuurlijke nestplaats of een nestkast dan kiezen ze meestal de nestkast.

Torenvalkkasten worden nog wel eens gekraakt door nijlganzen. Tegen deze grote ganzen maken torenvalken geen kans als er om de woning gevochten moet worden. Om te voorkomen dat nijlganzen een kast kraken kunnen latjes voor de kast geplaatst worden.

Torenvalkennestkast met latjes tegen nijlganzen

Jan van Dijk

Torenvalk in gebed

EEN VOLWASSEN TORENVALK heeft ongeveer 40 à 60 gram vlees per dag nodig, ofwel 3 à 4 muizen. Een torenvalk heeft zo zijn eigen jachttechniek. Hij 'bidt', dat wil zeggen; hij hangt als het ware stil in de lucht. Hij slaat wel met zijn vleugels, maar hij blijft op dezelfde plaats. De kop beweegt niet waardoor hij uitstekend de grond onder zich kan bekijken. Op deze wijze speurt de torenvalk naar sporen van muizen. Muizen urineren voortdurend en hun urine weerkaatst ultraviolet licht. Torenvalken kunnen dit ultraviolette licht waarnemen en zien dus waar de verse loopsporen (wissels) van de muizen zijn. Vervolgens hoeft de torenvalk alleen maar te wachten tot er een muis langs komt. Die neemt hij met een stootduik te pakken. Meestal is de greep van de klauwen voldoende om de prooi te doden. Is dat niet het geval dan doodt de valk de prooi met zijn snavel. Valken hebben een snavel die zich in zijn vorm onderscheidt van die van andere roofvogels. Aan de bovensnavel zit een uitsteeksel, de zogenaamde valkentand, dat past op een inkeping in de ondersnavel. Daarmee geeft de torenvalk zijn prooi een dodelijke nekbeet. Die valkentand biedt hem extra grip.

Jan van Dijk

Torenvalk met prooi in zijn poten

Ringonderzoek en kleurringen

VOGELS WORDEN GERINGD; de terugmeldingen van gevonden vogels met ring verschaffen informatie over hun leven, de doodsoorzaak en hun levensduur. Van alle geringde torenvalken wordt ongeveer 10% teruggemeld. Meestal betreft het gewonde of dode dieren.

Om de kansen op terugmeldingen te vergroten is in 2008 in de provincies Noord-Holland, Friesland en Overijssel een kleurringproject gestart. Zowel nestjongen als volwassen valken krijgen behalve de standaardring van het Vogeltrekstation (VT) een 18 millimeter hoge kleurring waarop drie letters staan. De kleuren zijn groen voor Noord-Holland, rood voor Friesland, zwart voor Oost-Overijssel en geel voor West-Overijssel. Broedvogels krijgen boven de VT-ring een extra 9 millimeter hoge kleurring, voorzien van twee letters.

Met deze kleurringen hopen de onderzoekers meer terugmeldingen te krijgen, vooral ook van levende torenvalken. De lettercombinatie is met een beetje geluk en geduld af te lezen met een verrekijker of telescoop. Ook met een foto toestel met telelens

zijn de codes in beeld te brengen.

Een gevonden aluminium ring kunt u melden op de website van het Vogeltrekstation:

www.vogeltrekstation.nl. Afgelezen kleurringen kunt u per email melden: **jwhvdijk@wxs.nl**

Jan van Dijk

Torenvalk met kleurring en VT-ring

Ruimte voor erfvogels gezocht

steenuil

torenvalk

boerenwaluw

kerkuil

Uw contactpersoon is:

Melding geringde vogel

Vindt u een vogel – dood of levend - met een ring om zijn poot, meldt dit s.v.p. aan: vogeltrekstation@nioo.knaw.nl of via de website www.vogeltrekstation.nl

Colofon

Erfvogels in beeld - 2009 is een gezamenlijke uitgave van Vogelbescherming Nederland, Stichting Kerkuilen Werkgroep Nederland, STONE Steenuilenoverleg Nederland, Stichting Hirundo en de Werkgroep Roofvogels Nederland. Het blad wordt gemaakt voor bewoners van het boerenland en het wil een pleitbezorger zijn voor ervvogels.

Redactie Hans Peeters (hoofdredacteur), René de Vos (eindredacteur), Jouke Altenburg, Bennie van den Brink, Ronald van Harxen, Johan de Jong, Hanneke Sevink, Pascal Stroeken.

Tekstbijdragen Redactieleden en Rob Buiten, Jan van Dijk, Jan Snoijink.

Vormgeving Edwin van de Laar Grafisch Ontwerpbureau, Breda

Druk Onkenhout Groep, Almere

Oplage 32.000

Foto's

Voorzijde: Johan de Jong

Achterzijde (van boven naar beneden): Ronald van Harxen, Jan van Dijk, Bennie van den Brink, Allan Liosi

Reacties naar info@vogelbescherming.nl

Overname van artikelen en/of figuren mag alléén met voorafgaande toestemming van de redactie.

Adressen

Vogelbescherming Nederland
Postbus 925, 3700 AX Zeist
tel. 030 693 77 99
www.vogelbescherming.nl

Stichting Kerkuilen Werkgroep Nederland
Lipomwijk 2, 9247 CH Ureterp
tel. 0512 3031 74
www.kerkuil.com

Stichting STONE Steenuilenoverleg Nederland
De Kistemaker 12, 1852 GW Heiloo
tel. 06 1029 2877
e-mail: stone@steenuil.nl
www.steenuil.nl

Stichting Hirundo
Zomerdijk 86, 8079 TL Noordeinde
tel. 0525 621 347
www.boerenwaluw.nl

Werkgroep Roofvogels Nederland
Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse
tel. 035 542 1019
e-mail: info@werkgroeproofvogels.nl
www.werkgroeproofvogels.nl

Het werk van Vogelbescherming Nederland wordt gesteund door de Nationale Postcode Loterij